

NALAZI STARČEVAČKE KULTURE U OSIJEKU KAO PRILOG DALJEM UPOZNAVANJU NAJSTARIJEG NASELJAVANJA ISTOČNE SLAVONIJE

Izvorni znanstveni rad
UDK 903(497.5 Osijek)

Dr.sc. KORNELIJA MINICHREITER
Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb

Višeslojno prapovijesno, antičko i srednjovjekovno naselje otkriveno je slučajno 1987.g. pri iskopu rovova za komunalne instalacije u zapadnom dijelu Osijeka - Retfali. Zaštitna arheološka istraživanja provedena su pod vodstvom J.Šimić iz Muzeja Slavonije Osijek i tom su prilikom otkriveni ostaci naselja iz eneolitika, brončanog i željeznog doba. Tijekom 1994.g. ponovno su na ovoj lokaciji organizirana arheološka sondiranja pod vodstvom J.Šimić, koja je otkrila ostatke prapovijesnih i antičkog naselja a u najdonjem sloju ulomke starčevačke keramike, što ukazuje na početak naseljavanja današnjeg područja Osijeka već u vrijeme ranog neolitika (oko 5.000 g. prije Krista).

Naselje starčevačke kulture u Retfali bilo je izgrađeno na blago ovalnom uzvišenju desne obale Drave. Njegov oblik i veličinu za sada ne možemo utvrditi, no sigurno su stanovali u zemunicama koje su obilježjem svih faza razvitka ove kulture u Hrvatskoj. Ulomci pronađenih posuda ukrašeni kaneliranim barbotinom daju vremenski okvir naselje unutar klasičnih (razvijenih) faza starčevačke kulture (od linear B do spiraloid B stupnja). Naselje u Retfali najzapadnije je od 3 u nizu starčevačkih naselja na desnoj obali Drave (Osijek, Sarvaš, Aljmaš) koja se nadovezuju na daljnjih 7 (dva u Erdutu, tri u Vukovaru, jedno u Vučedolu i jedno u Bapskoj) na desnoj obali Dunava. U istočnoj Slavoniji za sada poznajemo 15 naselja dok je u sjevernoj Hrvatskoj evidentirano 60. Statistički podaci pokazuju da je u prosjeku 1 lokalitet u Vojvodini otkriven na 860 km², u Srbiji na 805 km², a u sjevernoj Hrvatskoj na 208 km² što ukazuje da su osobito južnapanonski prostori između Dunava, Save i Drave bili najgušće naseljeni tijekom ranog neolitika.

Slučajni pronalazak ulomaka keramike starčevačke kulture u zapadnom dijelu Osijeka - Retfali, tijekom 1994. g. otkrio je ostatke do sada nepoznatog najstarijeg naselja iz mlađeg kamenog doba (oko 6.000 - 3.500 g.prije Krista) i ukazao na početak naseljavanja današnjeg područja Osijeka već u vrijeme ranog neolitika.¹ Ovo otkriće pri zaštitnim arheološkim iskopavanjima u najdonjem sloju prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog lokaliteta u Retfali pomiče starost naseljavanja grada Osijeka za oko 1.000 godina unatrag. Do tada je najstarije poznato naselje bilo u južnom dijelu Osijeka na "Filipovici" - naselje sopotske kulture (kasni neolitik, oko 4.500 g.prije Krista) otkriveno još prije sto godina (CELESTIN 1897: 104-109). Višeslojno prapovijesno, antičko i srednjovjekovno naselje otkriveno je slučajno 1987.g. pri iskopu

rovova za komunalne instalacije u zapadnom dijelu Osijeka - na području Retfale (ŠIMIĆ 1989: 25-26). Zaštitna arheološka istraživanja provedena su tijekom 1994.g. pod vodstvom J.Šimić, više kustosice Muzeja Slavonije u Osijeku (ŠIMIĆ 1993: 140; ista 1995: 23-26), koja je analizom iskopanih nalaza utvrdila postojanje naselja iz starijeg neolitika (starčevačka kultura), eneolitika (badenska i kostolačka kultura), brončanog doba (Kulture polja za žarama i belegiške skupine), željeznog doba (Latena), antike i srednjeg vijeka.

Ranoneolitičko naselje starčevačke kulture u Retfali bilo je izgrađeno na blago ovalnom uzvišenju desne obale Drave (nadm. visina 88 - 90m). Njegov oblik i veličinu temeljem arheoloških sondiranja ne možemo u cijelosti utvrditi, no sigurno su stanovali u zemunicama (poluukopane natkrivene jame) koje su obilježjem svi faza razvitka ove kulture u sjevernoj Hrvatskoj. Malobrojnost nalaza ne daje nam mogućnosti preciznije datacije unutar starčevačke kulture, premda

¹ Zahvaljujem se kolegici mr. sc. Jasni Šimić, višoj kustosici Muzeja Slavonije u Osijeku, što mi je omogućila uvid u starčevačke nalaze i dopustila njihovu objavu

jedna vrsta ukrašavanja posuda kaneliranim barbotinom ukazuje na klasične (razvijene) faze starčevačke kulture (od linear B do spiraloid B stupnja).

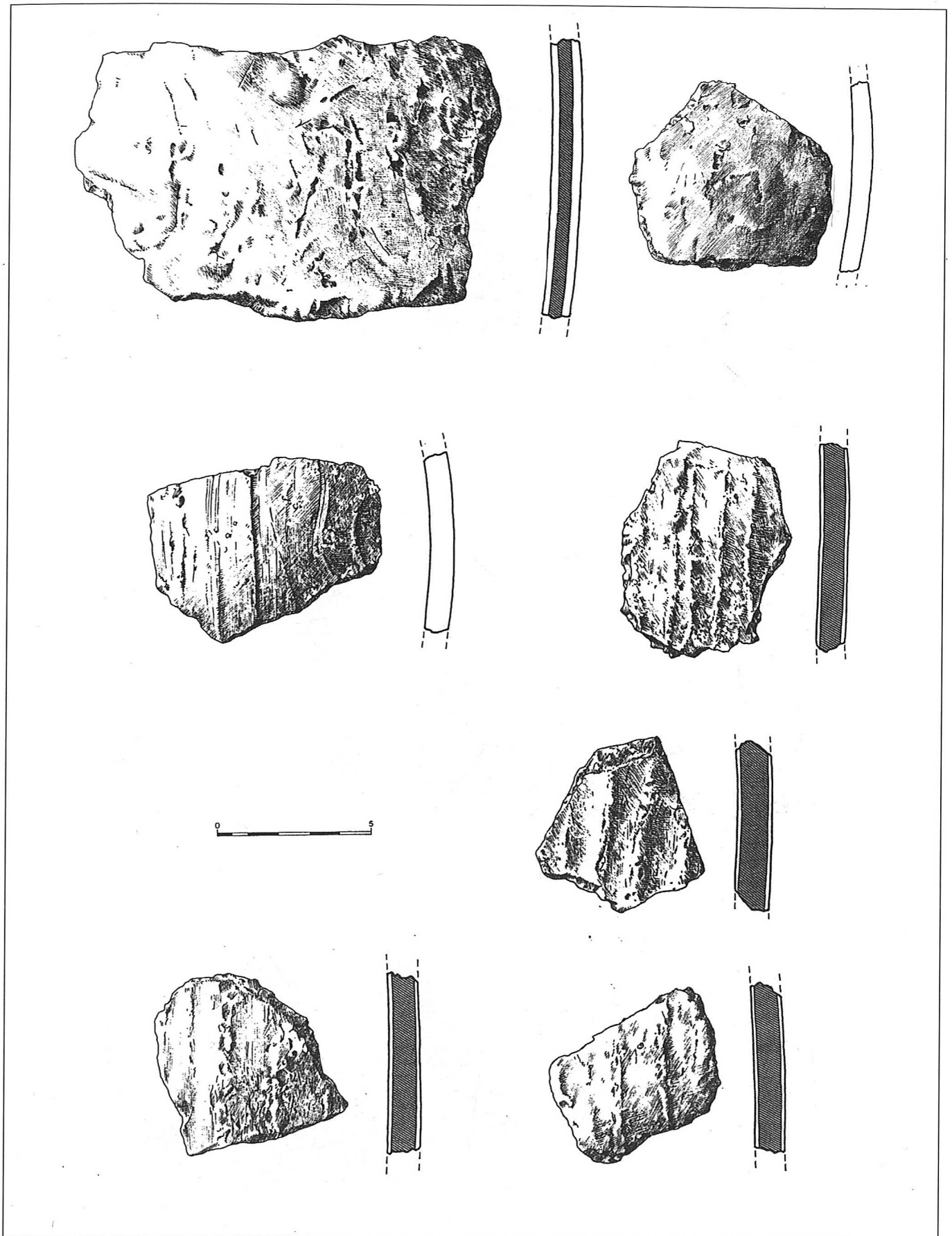
Ulomci keramike uglavnom pripadaju grubom posuđu loptastog i poluloptastog oblika, debljih stijenki, dvobojnog presjeka (T. 1,2), što su temeljna obilježja grubog posuđa ove kulture tijekom svih njezinih faza (MINICHREITER 1992: sl. 20 - 25). Od jedne veće posude nađeni su komad vrata i oboda te dijelovi trbuha i dna (T. 2/1a - 1c) koji pripadaju tipu loptaste posude s višim cilindričnim vratom, što je omogućilo rekonstrukciju njezinoga izgleda (T. 2/1d). Najbliže analogije ovom tipu posude nalazimo u Sarvašu (SCHMIDT 1945: sl. 74/1; DIMITRIJEVIĆ 1974: T. IV/1; MINICHREITER 1992: T. 10/1 i sl. 21/1,2), koje S. Dimitrijević uvrštava u stupanj linear B starčevačke kulture. Površina je na nekoliko ulomaka gruba i neravna (T. 1/2, i T. 3/1-5) a ukrasi na ulomcima posuda su: pravi barbotin (T. 1/1) i kanelirani barbotin (T. 1/3-7 i T.3/4) što je najbrojnije ukrašavanje posuđa od linear B do spiraloid B stupnja starčevačke kulture (DIMITRIJEVIĆ 1974, sl. 2; isti 1979: 243 - 252; MINICHREITER 1992: 43 - 49). Na jednom se ulomku pojavljuje i dekorativni kanelirani barbotin (T. 1/3) koji po fakturi i načinu izvedbe podsjeća na slične primjerke iz Pepelane (MINICHREITER 1990: T. 3/6-8). Svi ulomci su smeđe, okersmeđe i crvenkastosmeđe boje. Dna su različitih profila od nenaglašenih (T. 3/3) do zadebljanih (T. 3/2) ili malo povišenih kao mala stopa (T. 3/1,4). U budućim arheološkim istraživanjima, pri pronalasku većeg broja primjeraka, moći će se odrediti kojem stupnju razvitka starčevačke kulture pripada ovo naselje a time poblizje odrediti njegovo vremensko trajanje. Dosadašnji nalazi ukazuju na razvijene faze starčevačke kulture pa ih okvirno možemo uvrstiti od linear B do spiraloid B stupnja. Naselje "Retfala" u Osijeku treće je u nizu starčevačkih naselja na desnoj obali Drave (Osijek, Sarvaš, Aljmaš) koja se nadovezuju na daljnjih sedam (dva u Erdutu, tri u Vukovaru, u Vučedolu i u Bapskoj) smještenih na desnoj obali Dunava. U istočnoj Slavoniji za sada poznajemo 15 naselja starčevačke kulture (karta rasprostranjenosti: Prilog 1 i tablica: Prilog 2 - lokaliteti od broja 46 - 60; Beli Manastir, Kneževi Vinogradi, Osijek, Sarvaš, Aljmaš, dva u Erdutu, tri u Vukovaru, Vučedol, Vinkovci, Županja, Lipovac i Bapska), u pravilu su izgrađena uz prirodne komunikacije - na povišenim priobalnim zemljištima vodenih tokova. Široke ravničarske rijeke Dunav, Sava i Drava,

karakteristične po svojem usporenom hodu, povezivale su najranija naselja ne samo međusobno nego i s ostalim panonskim prostorima ovog dijela Europe. Topografske osobine starčevačkih naselja ukazale su na određene zakonitosti pri izboru lokacije koja je bila uvjetovana optimalnim mogućnostima prehrane, obradom zemlje, lovom, uzgajanjem stoke i skupljanjem plodova. Sva starčevačka naselja izgrađena su u pravilu uz veće ili manje vodotokove koji su im pružali nekoliko osnovnih uvjeta za život: pitku vodu, navodnjavanje, ulov ribe, veliki izbor riječnog kamenja za izradu kamenih alatki i mogućnost trgovačkih veza plovnim prometnicama. Starčevačka naselja nikada nisu bila izolirana i daleko jedno od drugoga (međusobna udaljenost 3 - 5 km), nego grupirana u nizu, u širokim potočnim ili riječnim dolinama uz vodene komunikacije.

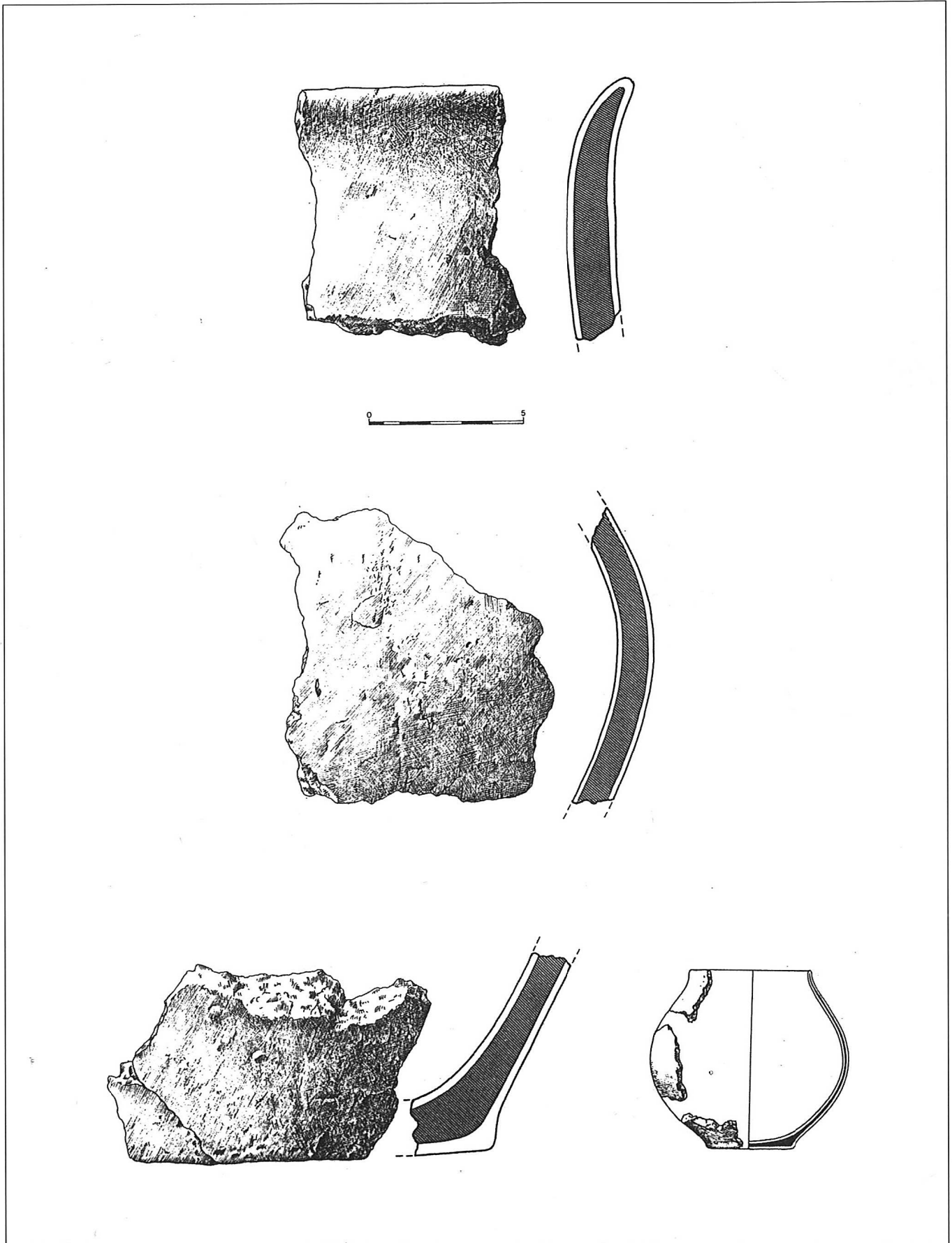
Visoke priobalne terase uz Dravu i Dunav pružale su upravo idealne uvjete za izgradnju najstarijih naselja u istočnoj Slavoniji. Tako su uz staro korito Dunava u Baranji zabilježena naselja u Belom Manastiru i Kneževim Vinogradima (nadmorska visina oko 90 m) a uz današnji tok Dunava: Erdut "Panića skela" i "Veliki Liman"; Vukovar "Adica", gimnazija i "Ciglana Eltz"; Vučedol i Bapska u Dunavu bliskom zaleđu (nadmorska visina 85 - 120 m). Na obali Drave, ne samo u istočnoj Slavoniji nego uz njen cjelokupan tok po Hrvatskoj evidentirana su starčevačka naselja (određene praznine postoje zbog neistraženosti područja), tako da su nam poznata od najzapadnijeg u Goli kod Koprivnice, preko Gačišta i Orešca blizu Virovitice (stari tok Drave) do niza naselja od Osijeka preko Sarvaša do Aljmaša gdje Drava utječe u Dunav (nadmorska visina 90 - 105 m). Na obali Save za sada je evidentirano 5 naselja, od toga samo jedno u istočnoj Slavoniji - Županja (nadmorska visina 80 - 85 m). U ovoj regiji još su dva naselja evidentirana na obalama manjih rijeka; Vinkovci na obali Bosuta (nadmorska visina 90 m) i Lipovac na obali Spačve (nadmorska visina 80 m).

U sjevernoj Hrvatskoj do sada je zabilježeno 60 starčevačkih naselja, što je rezultat intenzivnih istraživanja unatrag dvadeset godina (Prilog 1 i 2). Prvo otkriće starčevačke kulture na našem tlu bilo je u Vukovaru prije 100 godina, pri iskopu zemljišta za temelje gimnazije 1894.g. (DIMITRIJEVIĆ 1969, 12).

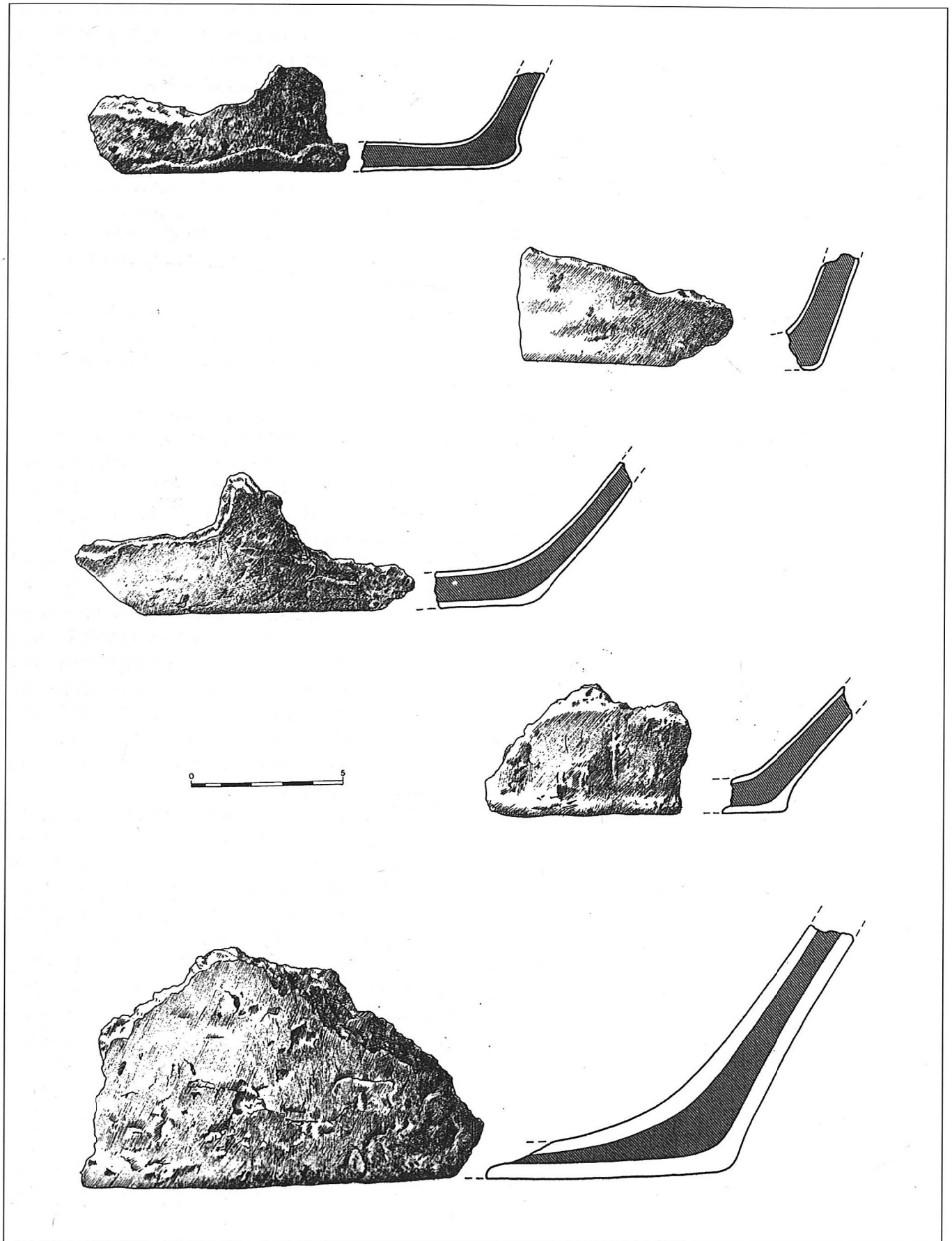
Nekoliko godina kasnije, oko 1900.g., kutjevački vlastelin Milan Turković, koji je po uputama dr. Josipa Brunšmida, zaslužnog arheologa i tadašnjeg ravnatelja Narodnog muzeja u Zagrebu, s velikom

Tablica 1 - Osijek - Retfala; ulomci grube starčevačke keramike (crtao: M. Gregl)

Tablica 2 - Osijek - Retfala; dijelovi posude i njezina rekonstrukcija (crtao: M. Gregl)

Tablica 3 - Osijek - Retfala; dijelovi dna grubog posuda (crtao: M.Gregl)

ljubavljju skupljao arheološke predmete po svojem imanju, starčevačku keramiku otkrivenu u svojim vinogradima u Kutjevu i na pilani u Draganlugu donosi u Zagreb, daruje Arheološkom muzeju² i objavljuje u njihovom Vjesniku sve što je skupio tijekom 1888. i 1889.g. u Požeškoj kotlini (TURKOVIĆ 1900: 204 - 205).

Na području sjeverne Hrvatske uslijedio je prekid u istraživanju od pedeset godina, nakon čega je za vrijeme II svjetskog rata, njemački arheolog R.R.Schmidt otkrio starčevačke nalaze tijekom arheoloških istraživanja u Bapskoj, Sarvašu i Vučedolu (SCHMIDT 1945, 175, 183 - 185) i evidentirao nalaze u Erdutu i Vukovaru na "Adici" i "Cigłani Eltz" (SCHMIDT 1945, 126 - 127, 184 - 185).

Tijekom sljedećih dvadeset godina evidentirano je 12 novih lokaliteta od kojih je 5 u istočnoj Slavoniji. U zapadnoj i središnjoj Slavoniji evidentirani su u blizini Bjelovara Ždrałovi (DIMITRIJEVIĆ 1969, 16); kod Slavanskog Broda "Igrač" (BELIĆ i PETROVIĆ 1971: 11) ; kod Valpova Ladimirevci (ŠIMIĆ 1984: 51-61); kod Našica Podgorač (MARKOVIĆ 1971: 16 - 17) i kod Đakova Satnica (DEKKER 1959: 42) i Gorjani (DIMITRIJEVIĆ 1968: 28). U istočnoj su Slavoniji evidentirani: Erdut (BULAT 1967, 375), u Vinkovcima tri lokacije "Tržnica", "Ervenica" i "Ul. 1 maja" (DIMITRIJEVIĆ 1969: 13 - 15) i Lipovac (KORDA 1960: 50-53). Na 4 lokaliteta provedena su manja sondiranja, i to na jednom u zapadnoj Slavoniji u Tomašici blizu Kutine (IVEKOVIĆ 1966: 19 - 21), dok su u istočnoj Slavoniji sondirani "Tržnica", "Ervenica" i "Ul. 1 maja" u Vinkovcima (DIMITRIJEVIĆ 1969: 13 - 15).

Od 1970. do 1980.g. bilo je većih otkrića i arheoloških istraživanja na starčevačkim lokalitetima. Obilaskom terena evidentirano je u zapadnoj i središnjoj Slavoniji 7 novih lokaliteta, sondirana su 3 u zapadnoj i središnjoj, a 1 u istočnoj Slavoniji, dok su velika zaštitna iskopavanja na površini od 6.450 m² obavljena na više lokacija u Vinkovcima. Evidentirani su: Kaniška Iva kod Kutine (TEŽAK GREGL 1993: 13), Stara Rača kod Bjelovara (DIMITRIJEVIĆ 1979: 236), Gačište kod Virovitice (MINICHREITER 1986: 81 - 89), "Marukićeva ulica" u Slavanskom Brodu (MINICHREITER 1992: 22) i nedaleko Našica, Podgorač, "Crni panj" i "Bukvik" (MARKOVIĆ 1985: 44) te Razbojište (MARKOVIĆ 1985: 44).

Manja sondiranja provedena su u Cerničkoj Šagovini kod Nove Gradiške (DIMITRIJEVIĆ 1978, 74, 96), Našicama (BULAT 1971: 20-22; DIMITRIJEVIĆ 1978: 74), a u istočnoj Slavoniji u Županji (PLEMIĆ 1976, 6 - 7; ista 1976a: 20). Zaštitna arheološka istraživanja obavljena su od 1976 - 1978.g. u južnom dijelu Vinkovaca uz obalu Bosuta, na lokacijama: "Tržnica", hotel "Slavonija", robna kuća "Zvijezda", prijašnja "Jugobanka" i robna kuća "Nama" (DIMITRIJEVIĆ 1979, 239-240; ISKRA JANOŠIĆ 1984: 146 - 148; MINICHREITER 1992: 23 - 28).

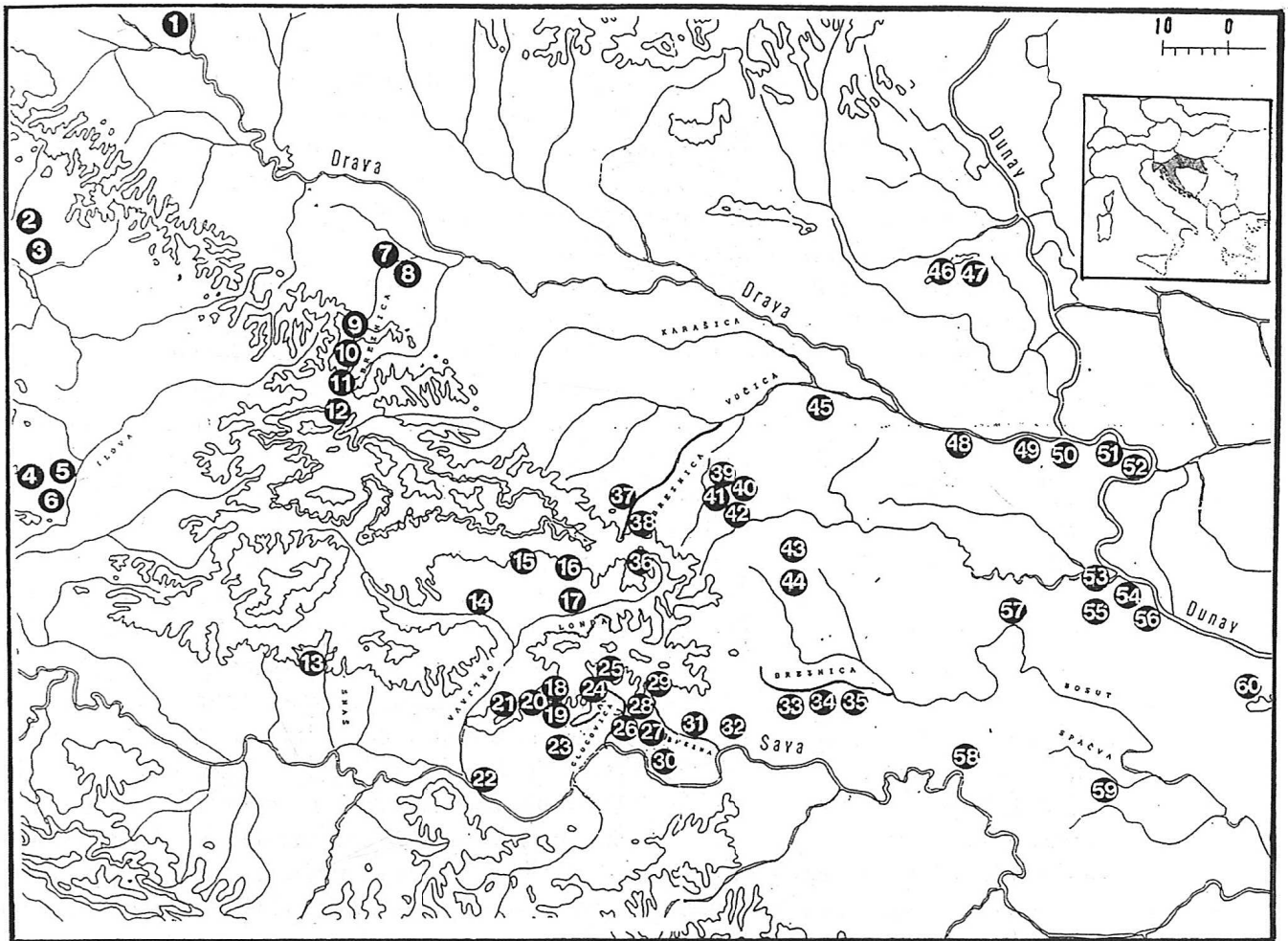
Tijekom 1982.g. u zaštitnim sondiranjima u Aljmašu otkriveni su u najdonjem sloju ulomci keramike starčevačke kulture (MINICHREITER 1982, 6 - 8).

Od 1984. do 1986.g. evidentirano je 8 novih lokaliteta: Orešac (MINICHREITER 1985: 45-46), Pčelić "Medakuša" i "Dakino brdo" (MINICHREITER 1990, 25), Pepelana (MINICHREITER 1985, 41 - 51) i Stara Krivaja u blizini Virovitice; zatim istočno od Slavanskog Broda Stari Perkovci "Kod Lipe" i "Glože" (JANČEVSKI 1986: 40); i blizu Našica Polubaše (MARKOVIĆ 1985: 48). Manje sonde istražene su na dva lokaliteta: istočno od Slavanskog broda u Gornjoj Vrbi (JANČEVSKI 1986, 40 - 41) i Vrpolju (JANČEVSKI 1986: 40 - 41). Arheološka iskopavanja provedena su na dva lokaliteta: Pepelani kod Virovitice (MINICHREITER 1985: 41 - 51; ista 1992, 17 - 20) i u Baranji, u Kneževim Vinogradima, (ŠIMIĆ 1986, 16-17; ista 1986a: 35 - 36; ista 1989: 40).

Od 1988. do 1991.g. obilaskom terena evidentirano je 5 novih lokaliteta, i to na području Brodskog Posavlja: Bicko Selo (MINICHREITER 1989: 43), Glogovica (MINICHREITER 1992a: 17), Korduševci (MIŠKIV 1984, katalog; LOZUK 1993:38), Lovčić (MINICHREITER 1992a: 17) i Slavonski Kobaš (MIŠKIV 1984, katalog; MINICHREITER 1992a: 17; LOZUK 1993: 38). Pri građevinskim radovima slučajno su otkrivena 3 lokaliteta: Lukač u Požeškoj kotlini³, Slobodnica zapadno od Slavanskog Broda (LOZUK 1993: 31 - 38) i u Slavanskom Brodu na obali potoka Glogovice kod Užarevićeve ulice (LOZUK 1993: 31 - 38). Arheološka istraživanja obavljena su na 3 lokaliteta: Kapelici, Zadubravlju i Vučedolu. U ljetu 1989.g. na trasi plinovoda Virovitica-Kutina sondiran je višeslojni lokalitet "Kapelica" u selu

³ Zahvaljujem se kolegici Dubravki Sokač Štimac, muzejskoj savjetnici i ravnateljici Gradskog muzeja u Požegi, što mi je dostavila na uvid iskopani arheološki materijal i dopustila njegovu objavu.

² Za uvid u nalaze zahvaljujem se kolegici Dubravki Letunić Balen, višoj kustosici Arheološkoga muzeja u Zagrebu

Prilog 1 - Karta rasprostranjenosti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj:

1-Gola,	25- Donji Slatinik,	43-Gorjani,
2-Ždralovi,	26-Slavonski Brod	44-Satnica
3-Stara Rača,	"Glogovica",	Đakovačka,
4-Kapelica,	27-Slavonski Brod	45-Ladimirevci,
5-Tomašica,	"Ciglana",	46-Beli Manastir,
6-Kaniška Iva,	28-Bukovlje,	47-Kneževi
7-Gačište,	29-Korduševci,	Vinogradi,
8-Orešac,	30-Gornja Vrba,	48-Osijek,
9-Pčelić "Dakino	31-Zadubravlje,	49-Sarvaš,
brdo"	32-Bicko selo,	50-Aljmaš,
10-Pčelić Medakuša",	33-Stari Perkovci	51-Erdut "Panića
11-Pepelana,	"Glože",	skela",
12-Stara Krivaja,	34-Stari Perkovci	52-Erdut "Veliki
13-Šagovina	"Kod Lipe",	Liman",
Cernička,	35-Vrpolje,	53-Vukovar "Adica",
15-Požega, 15-Lukač,	36-Polubaše,	54-Vukovar
16-Kutjevo,	37-Našice,	"gimnazija",
17-Draganlug,	38-Makloševac,	55-Vukovar "Ciglana
18-Zagrađe "Rupe",	39-Podgorač "Polje	Eltz",
19-Zagrađe "Kučiste",	Breški",	56- Vučedol "Gradac",
20-Zagrađe "Ograde",	40-Podgorač "Crni	57- Vinkovci, južni
21-Lovčić,	panj",	dio grada,
22-Slavonski Kobaš,	41-Podgorač	58- Županja,
23-Slobodnica,	"Bukvik",	59- Lipovac,
24-Glogovica,	42-Razbojište,	60- Bapska.

Kapelica i otkriveni ostaci starčevačkog naselja (H(LBL 1989: 165 - 166). U višegodišnjim arheo-

loškim iskopavanjima 1989. - 1991.g. na trasi autoceste Zagreb - Lipovac istraženo je na površini od 6.200 m² starčevačko naselje u Zadubravlju istočno od Slavenskog Broda (MINICHREITER 1989: 44; ista 1990: 217; ista 1990a: 25; ista 1990d: 23 - 25; ista 1991: 184 - 185; ista 1991a: 16 - 18; ista 1992: 29 - 36; ista 1992a: 17; ista 1992b: 7 - 22; ista 1992c: 37 - 47; ista 1993: 49; ista 1993a: 97 - 111; MARKOVIĆ 1993: 115; MIŠKIV 1994: 86 - 92). Iste godine 1989. u višegodišnjim arheološkim istraživanjima koja su trajala od 1984.-1989. g. otkriveni su u najdonjim slojevima na Vučedolu ostaci starčevačkog naselja (DURMAN i FORENBAHER 1989: 33 - 35; MINICHREITER 1992: 29).

Zadnjih pet godina, od 1992. do 1996.g., zbog agresije na Hrvatsku nije bilo moguće obilaziti terene a i veliki arheološki radovi bili su prekinuti. Ipak je u posljednje 3 godine otkriveno 8 novih starčevačkih lokaliteta, i to : pri iskopu zemljišta za potrebe ciglana u Makloševcu kod Našica⁴ i u

4 Zahvaljujem se kolegi Josipu Waleru, višem kustosu Zavičajnog muzeja u Našicama, na odobrenju objave starčevačkih nalaza iz Makloševca.

istočnom dijelu Slavanskog Broda⁵, dok su manja sondiranja obavljena na lokalitetima u Požegi (MINICHREITER i SOKAČ ŠTIMAC 1994: 36 - 37), Donjem Slatiniku (LOZUK 1994, u tisku) i Osijeku (ŠIMIĆ 1989: 25-26; ista 1995: 23 - 26). U proljeće 1996.g. Muzej Brodskog Posavlja iz Slavanskog Broda organizirao je sustavna arheološka rekognosciranja sjevernog dijela gore Dilj, pa su na prostoru od 10 m² među 70 novih lokaliteta evidentirana i 3 starčevačka naselja južno od mjesta Zgrade⁶, čime je dopunjena topografska slika starčevačkih naselja na ovom prostoru. Do sada je evidentirano ukupno 60 naselja (Prilog 1 i 2), unutar poznatih granica njezine rasprostranjenosti od Bjelovara na zapadu do Dunava na istočnoj hrvatskoj granici. U prostorima sjeverne Hrvatske koji su detaljno rekognoscirani otkriveni su nizovi starčevačkih naselja za razliku od skoro trećine Slavonije gdje o ovim naseljima još nemamo nikakvih podataka (karta rasprostranjenosti - Prilog 1). Jedna od poteškoća u pronalaženju tragova ovih naselja je njihov kronološki položaj u najdonjem sloju (pri višeslojnim lokalitetima) a ako su jednoslojna, u većini slučajeva su prekrivena 60 - 90 cm debelim slojem sterilne zemlje.

Analiza 60 starčevačkih lokaliteta (na tablici - Prilog 2) pokazala je sljedeće statističke podatke: 50% lokaliteta otkriveno je slučajno u zemljanim iskopima pri raznovrsnim građevinskim radovima, na dubini većoj od 60 cm. Na području Slavonije i Baranje, koje je iznimno bogato arheološkim lokalitetima (oko 2.000 evidentiranih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih nalazišta), opseg arheoloških istraživanja još je uvijek dosta skroman. Od 60 evidentiranih naselja starčevačke kulture sondirano je samo 7 (11%), a arheološki istraženo 13 (22%). Svi lokaliteti sadrže ostatke naselja dok je samo na jednom (u Vinkovcima) otkriven dio nekropole, stoga ćemo o načinu ukapanja, kultu mrtvih i vjerovanjima saznati tek u budućim arheološkim istraživanjima. Na 23 lokaliteta (38%) otkrivena su samo naselja starčevačke kulture (od toga samo 4 traju kroz nekoliko faza razvitka starčevačke kulture), što

ukazuje na napuštanje postojeće lokacije dolaskom novih kultura. Na 31 lokalitetu (52%) otkriveni su ostaci naselja različitih kultura koje su uslijedile nakon starčevačke, a na 6 lokaliteta (10%) otkriven je tell - umjetno stvoren brežuljak koji je oblikovan dugotrajnim naseljavanjem iste lokacije. Dosadašnja arheološka istraživanja uglavnom manjih površina omogućila su opredjeljenje samo 32% starčevačkih naselja u određene faze razvitka starčevačke kulture: u fazu linear A uvršeno je 7 naselja, u linear B - 4 naselja, u linear C - 4 naselja, girlandoidu - 3 naselja, spiraloidu A - 3 naselja, spiraloidu B - 4 naselja. Od 41 lokaliteta pretpostavljamo da bi se u fazu linear A mogao uvrstiti 1 lokalitet, u linear B - 3 lokaliteta, u linear C - 7 lokaliteta i u spiraloid B - 3 lokaliteta.

Kronološku podjelu starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj prvi je razradio S. Dimitrijević (DIMITRIJEVIĆ 1969: 37 - 40; isti 1979, 241 - 252). Prema dotadašnjim spoznajama podijelio ju je na 7 razvojnih faza: monohrom, linear A, linear B, girlandoid, spiraloid A, spiraloid B i finalnu fazu. Arheološka istraživanja u zapadnom dijelu Slavonije zadnjih deset godina otkrila su poseban stil ukrašavanja slikane keramike (MINICHREITER 1996: 7 - 22) i omogućila izdvajanje posebne faze linear C (MINICHREITER 1992, 20 i dalje) u koju se mogu uvrstiti i ostali lokaliteti zapadne Slavonije, za koje se smatralo da pripadaju finalnoj fazi. Pretpostavljamo da se starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj nakon stupnja linear B razvijala u svakoj od triju slavonskih regija (istočnoj, središnjoj i zapadnoj) na svoj poseban način. U istočnoj Slavoniji nakon lineara A slijedi linear B, girlandoid, spiraloid A i spiraloid B. U središnjoj Slavoniji najnoviji nalazi u Požeškoj kotlini (MINICHREITER i SOKAČ ŠTIMAC 1994: 36 - 37) ukazuju na mogućnost duljeg života lineara A ili jedne njegove varijante, što će se moći razjasniti u budućim arheološkim istraživanjima. U zapadnom dijelu Slavonije nalazi u Pepelani ukazali su na još jednu posebnost regionalnog razvitka i omogućili izdvajanje tog stila u stupanj Linear C koji traje dulje i vremenski je paralelan jednim svojim dijelom sa spiraloidom A u istočnoj Slavoniji. Pri istraživanjima i kronološkim kombinacijama stupnjeva starčevačke kulture nedostaju analize starosti i trajanja pojedinih faza, koje još uvijek određujemo prema njihovim stilskim obilježjima.

Neprestana otkrića starčevačkih naselja u Slavoniji i Baranji ukazuju na veliku gustoću naseljenosti ovih prostora tijekom ranog neolitika, pa pretpostavljamo da su južnopanonski prostori uz

5 Kolegici Jesenki Miškiv, višem kustosu Muzeja Brodskog Posavlja u Slavanskom, Brodu zahvaljujem na obavijesti o slučajnom otkriću starčevačkih nalaza na ciglani, njihovom uvidu na terenu, kao i dopuštenju njihove objave.

6 U rekognosciranjima sjevernog dijela Dilj-gore pod vodstvom Josipa Lozuka, ravnatelja Muzeja Brodskog Posavlja u Slavanskom Brodu, sudjelovala sam kao član ekipe tijekom dva tjedna, na čemu se ovim putem zahvaljujem, kao i na odobrenju objave novootkrivenih starčevačkih lokaliteta.

	NAZIV LOKALITETA	OTKRIVENO REKOGNOS	SUČAJNO OTKRICE	SONDE	ISKOPAVANJE	NASELJE	NEKROPOLA	JEDNOSLOJNO	VIŠESLOJNO	TELL	MONOHROM	LINEAR A	LINEAR B	LINEAR C	GIRLANDOID	SPIRALOID A	SPIRALOID B	NEODREĐENI
1	GOLA, "Tišjarovi bregi"																	
2	ŽDRALOVI, selo													?				
3	STARA RAČA, selo																	
4	KAPELICA, "Kapelica"																	
5	TOMAŠICA, "Ravnice"													?				
6	KANIŠKA IVA, "Osušak"													?				
7	GACIŠTE, iza crkve																	
8	OREŠAC, "Dvorine"																	
9	PČELIĆ, "Dakino brdo"																	
10	PČELIĆ, "Medakuša"																	
11	PEPELANA, "Lug i Razlivlje"																	
12	STARA KRIVAJA, "Katinac"													?				
13	ŠAGOVINA CERNIČKA, "Polje"																?	
14	POŽEGA, Ulica P.Radića																	
15	LUKAČ, "Baščice"												?	?				
16	KUTJEVO, "Vlastelinski vinogr."											?	?					
17	DRAGANLUG, "Pilana"										?	?	?					
18	ZAGRAĐE, "Rupe"																	
19	ZAGRAĐE, "Kučište"																	
20	ZAGRAĐE, "Ograde"																	
21	LOVČIĆ, "Gradina"																	
22	SLAVONSKI KOBAS, "Selište"																	
23	SLOBODNICA, lateralni kanal																	
24	GLOGOVICA, "Đurin bajer"																	
25	DONJI SLATINIK, "Praulje"																	
26	SLAVONSKI BROD, "Glogovica"																	
27	SLAVONSKI BROD, "Ciglana"																	
28	BUKOVLJE, "Igrač"																	
29	KORDUŠEVCI, "Babine njivice"																	
30	GORNJA VRBA, "Glivne"																	
31	ZADUBRAVLJE, "Dužine"																	
32	BICKO SELO, "Veliki brijeg"																	
33	STARI PERKOVCI "Glože"																?	
34	STARI PERKOVCI, "Kod Lipe"																	
35	VRPOLJE, "Veliko polje"																	
36	POLUBAŠE, selo																	
37	NAŠICE, "Ciglana"																	
38	MAKLOŠEVAC, "Ciglana"																	
39	PODGORAČ, "Polje Breški"																	
40	PODGORAČ, "Crni panj"																?	
41	PODGORAČ, "Bukvik"																	
42	RAZBOJIŠTE, "Široko jutro"																	
43	GORJANI, "Kremenjače"																	
44	SATNICA ĐAKOVAČKA, Gradac"																	
45	LADIMIREVCI, "Željkovac"																	
46	BELI MANASTIR, "Ciglana"																	
47	KNEŽEVI VINOGRADI, os.škola																	
48	OSIJEK, "Retfala"																	
49	SARVAŠ, "Vlastelinski brijeg"																	
50	ALJMAŠ, "Podunavlje"																	
51	ERDUT, "Panića Skela"																	
52	ERDUT, "Veliki Liman"																	
53	VUKOVAR, "Adica"																	
54	VUKOVAR, gimnazija																	
55	VUKOVAR, "Ciglana Eltz"																	
56	VUČEDOL, "Gradac"																	
57	VINKOVCI, južni dio grada																	
58	ŽUPANJA, "Šlajs"																	
59	LIPOVAC, "Narača"																	
60	BAPSKA, "Gradac"																	
	ukupno	32	30	7	13	60	1	24	32	6	0	7	4	4	3	3	4	41
	%	53	50	11	22	100	1	40	53	10	0	11	6	6	5	5	6	68

Prilog 2 - pregledna tablica starčevačkih lokaliteta u sjevernoj Hrvatskoj (grafička obrada V. Žinić)

rijeke Dunav, Dravu i Savu bili najgušće naseljeni tijekom ranog neolitika.

To nam potvrđuju i podaci o broju naselja na cjelokupnom prostoru njezinog rasprostiranja:

- u Vojvodini, na površini od 21.506 km², otkriveno je 25 starčevačkih nalazišta - prosječno 1 lokalitet na 860 km² (GARAŠANIN, 1979, 115, 117; SREJOVIĆ 1988: 48-49, 51 - 111)⁷;
- u Srbiji, na prostoru od 66.855 km², evidentirano je 83 nalazišta - prosječno 1 lokalitet na 805 km² (GARAŠANIN, 1979, 115, 117; TRBUHOVIĆ i VASILJEVIĆ 1983, 1 - 99; SREJOVIĆ 1988: 48 - 49, 51 - 111)⁸;

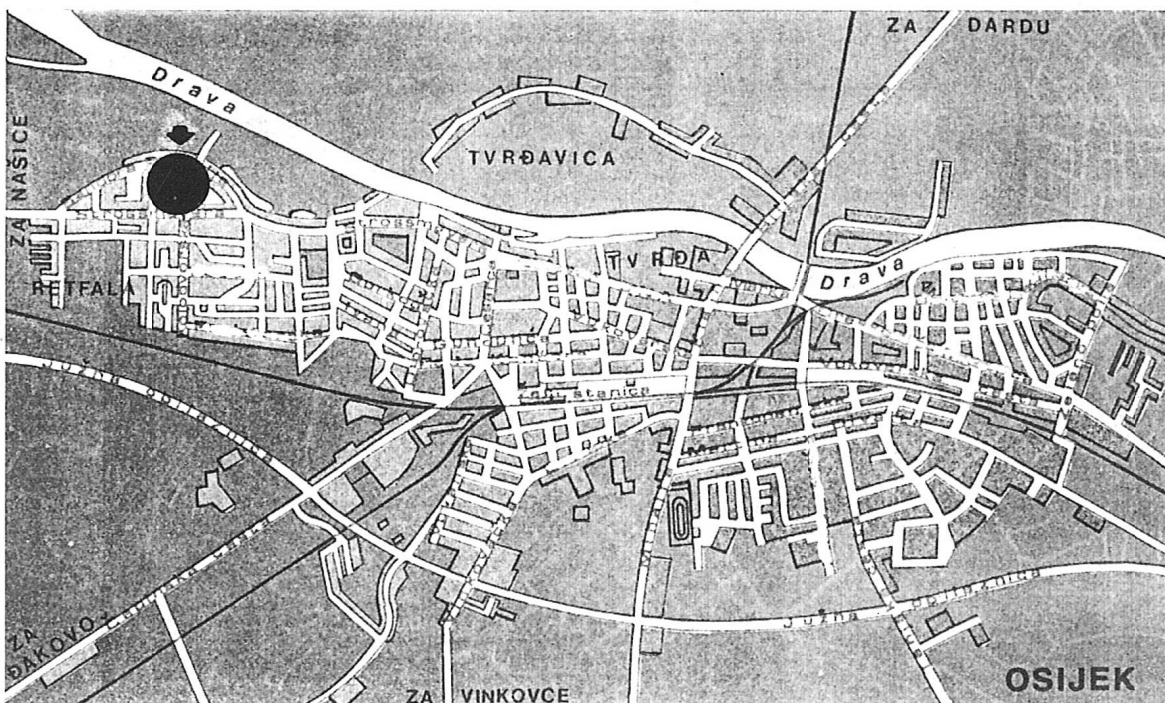
- u sjevernoj Bosni otkrivena su do sada samo 4 starčevačka lokaliteta (MARIJANOVIĆ 1988, 166-167);

- u južnoj Mađarskoj evidentirano je 15 starčevačkih nalazišta (KALICZ 1990: 117; isti 1994: 87 i 94);

- u sjevernoj Hrvatskoj, unutar granica rasprostiranja starčevačke kulture na površini od 12.506 m², evidentirano je 60 lokaliteta pa dolazi 1 lokalitet prosječno na 208 m², što potvrđuje najveću gustoću naselja starčevačke kulture u našim prostorima tijekom ranog neolitika.

7. Podaci prema dostupnoj literaturi objavljenoj do agresije na Hrvatsku

8. Podaci prema dostupnoj literaturi objavljenoj do agresije na Hrvatsku.

Prilog 3 - Plan Osijeka s označenim mjestom nalaza starčevačke keramike

Prilog 4 - Fotografija zemljišta na kojem su obavljena arheološka sondiranja (foto: J.Šimić)

SKRAĆENICE

HAD - Hrvatsko arheološko društvo
 OZ - Osječki zbornik
 PJZ - Praistorija jugoslavenskih zemalja
 VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu
 VHAD - Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu

POPIS LITERATURE

- BELIĆ, B., I PETROVIĆ, K., 1971, Praistorijske kulture na području Brodskog Posavlja, Materijali VII, Beograd, 9 - 20
- BULAT, M., 1967, Vijesti arheološkog odjela, Rekognosciranje arheološkog terena od 1. XI 1965. do 1. XI 1967.g., Neolitik, OZ XI, Osijek, 357
- BULAT, M., 1971, Nalaz slikane starčevačke keramike u Našicama, Glasnik slavonskih muzeja 17, Vukovar, 20 - 22
- CELESTIN, V., 1897, Neolitsko naselje kod Osijeka, VHAD n.s. 2, Zagreb, 104-109
- DEKKER, H., 1959, Arheološka nalazišta u Đakovštini, Đakovo i njegova okolica, Đakovo, 11 - 53
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1968, Sopotsko-lendelska kultura, Zagreb, 1 - 124
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1969, Starčevačka kultura u slavonsko-srijemskom prostoru i problem prijelaza starijeg u srednji neolit u srpskom i hrvatskom Podunavlju, Neolit i eneolit u Slavoniji, Vukovar, 1 - 96
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1974, Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnapanonskih nalazišta rješavanju ovog problema, Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju, Materijali X, Beograd, 59 - 121
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1978, Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Izdanja HADa sv. 2, Zagreb, 71 - 97
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979, Sjeverna zona, PJZ II (Neolit), Sarajevo, 229 - 260
- DURMAN, S., i FORENBAHER, S., 1989, Šesta sezona projekta "Vučedol 1984-1990", Obavijesti HADa 3/1989, Zagreb, 33 - 35
- GARAŠANIN, M., 1979, Centralnobalkanska zona, Starčevačka grupa, PJZ II (Neolit), Sarajevo, 115 - 143
- HOLBL, N., 1989, Sondažna zaštitna istraživanja na trasi plinovoda Virovitica - Kutina, VAMZ 3.s., sv. XXII, Zagreb, 165 - 166
- ISKRA JANOŠIĆ, I., 1984, Arheološka istraživanja na području općine Vinkovci, Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, Izdanja HADa sv. 9, Zagreb, 143 - 151
- IVEKOVIĆ, D., 1966, Ravnice, Tomašica, Garešnica - naselje bapsko-lendelske grupe, Arheološki pregled 8, Beograd, 19-21
- JANČEVSKI, S., 1986, Rekognosciranje trase naftovoda "Đeletovci-Rušćica" u slavonsko-brodskoj općini i zaštitno iskopavanje, Obavijesti HADa 1/1986, Zagreb, 39 - 41
- KALICZ, N., 1990, Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn, Budapest, 1 - 164
- KALICZ, N., 1994, The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia), Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, XXI/1993, Ljubljana, 85 - 135
- KORDA, J., 1960, Tragom prošlosti Vinkovaca, Vinkovci, 50-53
- LOZUK, J., 1993, Arheološka topografija brodskog Posavlja, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, Izdanje HADa sv. 16/1991, Zagreb, 31 - 38
- LOZUK, J., 1994, Arheološka istraživanja na trasi plinovoda Našice - Slavonski Brod, izlaganje na znanstvenom skupu u Požegi 15. i 16. XII 1994.g. (u tisku)
- MARIJANOVIĆ, B., 1988, Starčevačka kultura, Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom 1, Sarajevo, 166 - 167
- MARKOVIĆ, Z., 1971, Breške (Gaj), Podgorač, Našice - naselje starčevačke kulture, Arheološki pregled 13, Beograd, 16 - 17
- MARKOVIĆ, Z., 1985, Ražište tip sopotske kulture, Arheološki vestnik 36, Ljubljana, 39 - 67
- MARKOVIĆ, Z., 1993, Neolitička, eneolitička i ranobrončano-dobna naselja u sjevernoj Hrvatskoj, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, Izdanja HADa sv. 16/1991, Zagreb, 113 - 125
- MINICHREITER, K., 1982, Zaštitno arheološko sondiranje prapovijesnog naselja "Podunavlje" u Aljmašu, općina Osijek, Glasnik slavonskih muzeja 46, Vukovar, 6 - 8
- MINICHREITER, K., 1985, Rekognosciranje terena općine Virovitica, Glasnik slavonskih muzeja 50/51, Vukovar, 41 - 51
- MINICHREITER, K., 1986, Pregled arheoloških nalaza na području općine Virovitica, Virovitički zbornik 1234 - 1984, Virovitica, 81 - 89
- MINICHREITER, K., 1989, Istraživanja arheoloških lokaliteta na južnoj trasi autoceste Slavonski Brod - Velika Kapanica, Obavijesti HADa 3/1989, Zagreb 42 - 44
- MINICHREITER, K., 1990, Starčevačko naselje u Pepelanama kod Virovitice, VAMZ 3.ser., sv. XXIII, Zagreb, 17 - 40
- MINICHREITER, K., 1990a, Brodsko Posavlje, rekognosciranje, Arheološki pregled 29/1988, Ljubljana, 217 - 219
- MINICHREITER, K., 1990b, Starčevačko naselje kod Zadubravlja, Slavonski Brod, Obavijesti HADa 2/1990, Zagreb, 23 - 25
- MINICHREITER, K., 1991, Arheološka istraživanja na dijelu autoceste Slavonski Brod - Lipovac, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 17/1991, Zagreb, 179 - 192
- MINICHREITER, K., 1991a, Zaštitna arheološka istraživanja na trasi autoceste Zagreb - Beograd u 1990.g., Obavijesti HADa 1/1991, Zagreb 16 - 18
- MINICHREITER, K., 1992, Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj, Zagreb, 1 - 104
- MINICHREITER, K., 1992a, Ranoneolitička arhitektura sjeverne Hrvatske, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, XX, Ljubljana, 17 - 26
- MINICHREITER, K., 1992b, Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, Prilozi 9, Instituta za arheologiju, Zagreb, 7 - 22
- MINICHREITER, K., 1992c, Peći u starčevačkom naselju kod Zadubravlja, Opuscula archaeologica 16, Zagreb, 37 - 47
- MINICHREITER, K., 1993, Starčevačka kultura na području brodskog Posavlja, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, Izdanja HADa sv. 16/1991, 39 - 51
- MINICHREITER, K., 1993a, Arhitektura starčevačkog naselja kod Zadubravlja, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, Izdanje HADa sv. 16/1991, Zagreb 97 - 111
- MINICHREITER, K., 1996, Slikana keramika starčevačke kulture iz Pepelane u sjeverozapadnoj Slavoniji, Prilozi 10/1993, Instituta za arheologiju, Zagreb, 7 - 22
- MINICHREITER, K., i SOKAČ ŠTIMAC, D., 1994, Ul. Pavla Radića - otkriće višeslojnog prapovijesnog naselja, Obavijesti HADa 3/1994, Zagreb, 36 - 37
- MIŠKIV, J., 1984, Arheološka karta brodskog Posavlja, Slavonski Brod - katalog izložbe

- MIŠKIV, J., 1994, Zaštitna arheološka iskopavanja na trasi autoceste Zagreb - Lipovac, dionica Slavonski Brod - Velika Kopanica, Vijesti 8, Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 86 - 92
- PLEMIĆ, V., 1976, Arheološka istraživanja na županjskom području u 1975.g., Čardak 1, Županja, 6 - 8
- PLEMIĆ, V., 1976a, Preliminarni izvještaj o arheološkom iskopavanju na lokalitetu "Šlajs" kod Županje, Glasnik slavonskih muzeja 32, Vukovar, 20
- SCHMIDT, R. R., 1945, Die Burg Vučedol, Zagreb, 1 - 120
- SREJOVIĆ, D., 1988, The Neolithic of Srbija, Archaeological Research 1948 - 1988, Beograd, 1 - 134
- ŠIMIĆ, J., 1984, Problematika daljeg istraživanja neolita i eneolita u Slavoniji i Baranji, Zbornik IV znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, sv. 1, Osijek, 51 - 64
- ŠIMIĆ, J., 1986, Pokusno iskopavanje neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, Obavijesti HADa 1/1986, Zagreb, 16 - 17
- ŠIMIĆ, J., 1986a, Nastavak istraživanja neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, Obavijesti HADa 3/1986, Zagreb, 35 - 36
- ŠIMIĆ, J., 1989, Novo višeslojno nalazište u Osijeku, Obavijesti HADa 2/1989, Zagreb, 25-26
- ŠIMIĆ, J., 1993, Kontinuitet nastanjivanja tijekom brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji, Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i brodskom Posavlju, Izdanje HADa sv. 16/1991, Zagreb, 127 - 148
- ŠIMIĆ, J., 1995, Osijek, Retfala, Obavijesti HADa 1/1995, Zagreb 23 - 26
- TEŽAK GREGL, T., 1993, Kultura linearnotrakaste keramike u središnjoj Hrvatskoj, Korenovska kultura, Zagreb, 1 - 91
- TRBUHOVIĆ, V., i VASILJEVIĆ, M., 1983, Najstarije zemljoradničke kulture u Podrinju, Šabac, 1 - 99
- TURKOVIĆ, M., 1900, Našašća ostanaka prehistorijskog doba u Kutjevačkoj okolini, VHAD n.s. IV ,1899/1900, Zagreb, 204 - 205

SUMMARY

STARČEVO CULTURE FINDINGS IN OSIJEK AS THE CONTRIBUTION TO THE FURTHER KNOWLEDGE THE OLDEST SETTLING EASTERN SLAVONIA

Stratified prehistorical, antique and mediaeval settlement was discovered accidentally in 1987 during excavation of trenches for municipal installations in the western part of Osijek - Retfala. Protective archeological research has been performed under the supervision of J. Šimić from The Museum of Slavonia - Osijek and then the remains of the settlement from Neolithic, Bronze and Iron period have been found. During 1994. archeological probing was organized again at the same location under supervision of J. Šimić, who discovered remains of prehistorical and antique settlements, and in the lowest level the fragments of Starčevo ceramics, which suggest the beginning of settling at today's are of Osijek in the early Neolithic (circa 5000 years BC).

Settlement of Starčevo culture in Retfala was built on slightly oval elevation on the right bank of the Drava. Its shape and size can not be estimated yet, but it is sure that they lived in sod-houses which are significant for all phases of this culture's development in Croatia. Fragments of vessels found, ornamented with canelated barbotine, give time extent within classical (developed) phases of Starčevo culture (from linear B to spiraloid B level). The settlement in Retfala is the farthest in the west of three settlements in a row on the right bank of Drava (Osijek, Sarvaš, Aljmaš) which are a continuation of further seven settlements (two in Erdut, three in Vukovar, Vučedol and Bapska) on the right bank of the Danube river.

In Eastern Slavonia we know about 15 settlements, while in Northern Croatia, from Bjelovar in the West to Eastern border of Croatia at the Danube, there are 60 Starčevo localities (Supplement 1 and 2). As a rule these settlements have been built next to natural communications - on the elevated littoral areas of water-flows. Wide low-lying rivers the Danube, the Sava, and the Drava, characteristic to their course slowed down, connected the settlement of early Neolithic, not only among themselves, but with other Pannonian areas of this part of Europe. Topographic characteristics of Starčevo settlements point out to some regularities at the choice of the location which was conditioned by optimal possibilities of feeding, cultivation, hunting, cattle breeding and fruit gathering. All Starčevo settlements were built next to water flows, which enabled some basic life conditions: drinkable water, irrigation, fish catch, the choice of river stones for stone tools, making and possibility of merchant connections. These settlements were never isolated and were close to each other (3-5 km), grouped in a line, and in wide river brook valleys next to water communications. In northern Croatia, although the first finds of Starčevo culture were found in Vukovar some hundred years ago, the evidence of 60 Starčevo settlements is a result of more intensive research within the last twenty years. In the area recognized in detail, the row of settlements has been found, unlike in the third of Slavonia where we do not have any information yet (Supplement 1). One of the difficulties in finding the traces of Starčevo settlements is their chronological position in the lowest stratum (at multi-stratum localities), and if there is only one stratum, they are mostly covered with 60-90 cm layer of sterile soil.